

Filozofická fakulta  
Univerzita Karlova



## Systemová analýza znásilnění v České republice

Lucie Heráčková

Obor: Sociologie

Ročník: III.

Forma studia: Prezenční, Bakalářské

Název soutěže: Map the system

Datum odevzdání: 4.4.2022

## Úvod

Znásilnění je společenským fenoménem, kdy je provedeno sexuální násilí. Jev má v současné době podobu stigmatizovaného trestného činu, jehož řešení má více společenských negativních implikací na oběti než pachatele. Oběť je často více obviňována než útočník. Strach a stud oběti společně často vedou k tomu, že znásilnění zůstává neoznámeno. Tento jev však není pouze psychickým problémem jedince, ale problémem interakce jedince s institucemi a společností.

V této výzkumné práci se zabývám systémovou analýzou fenoménu znásilnění v České republice. Cílem práce je systém popsat a odpovědět na otázku, jaké intervence jsou vhodné pro dosažení výsledku snížení počtu znásilnění.

V legislativě České republiky je trestný čin znásilnění upraven v § 185 zákona č. 40/2009 Sb. dle odstavce (1) „*Kdo jiného násilím nebo pohrůžkou násilí nebo pohrůžkou jiné těžké újmy donutí k pohlavnímu styku, nebo kdo k takovému činu zneužije jeho bezbrannosti, bude potrestán odnětím svobody na šest měsíců až pět let.*“ Dále je také možné postihnout trestný čin sexuálního nátlaku má dle § 186 zákona č. 40/2009 Sb., který má úpravu doplňovat tak, aby bylo možné postihnout i skutkovou podstatu, kterou nelze řadit pod znásilnění, kdy „*(1) Kdo jiného násilím, pohrůžkou násilí nebo pohrůžkou jiné těžké újmy donutí k pohlavnímu sebeukájení, k obnažování nebo jinému srovnatelnému chování, nebo kdo k takovému chování přiměje jiného zneužívaje jeho bezbrannosti, bude potrestán odnětím svobody na šest měsíců až čtyři léta nebo zákazem činnosti. (2) Stejně bude potrestán pachatel, který přiměje jiného k pohlavnímu styku, k pohlavnímu sebeukájení, k obnažování nebo jinému srovnatelnému chování zneužívaje jeho závislosti nebo svého postavení a z něho vyplývající důvěryhodnosti nebo vlivu.*“

Znásilnění je závažným trestným činem, který je v České republice poměrně četný. Ročně se dle studií v České republice stane až 12 000 znásilnění. Na policii jich je nahlášeno ale okolo 600 případů. Na policii se tedy dostaví 1 až 2 oběti denně, ačkoliv je za den znásilněno okolo 34-40 osob. Tento trestný čin je tedy výrazně méně nahlašován, ačkoliv je právně považován za závažný zločin.

Specifikum obětí tohoto trestného činu je, že postihuje především ženy a to 90 %. V praktickém životě tedy zažije znásilnění každá 10. Češka a každý 30. Čech. Podle výzkumů

se znásilnění nejčastěji týká žen ve věku 18-34 let. Není však pravda, že by ostatní věkové kategorie byly před napadením v bezpečí, znásilnění se může stát v jakémkoliv věku.

Specifikem pachatelů v Čechách je, že podle odhadů se 50 % znásilnění stane v rámci partnerství a je tedy propojené s dalším fenoménem, a to domácím násilím. Dalších 40 % znásilnění způsobí osoba oběti blízká. (Mužské právo. Jsou právní pravidla neutrální?, Kateřina Šimáčková, Barbara Havelková, Pavla Špondrová (eds.); vydal: Wolters Kluwer, a. s., podle stavu k 10. 8. 2020, 1076 stran ISBN: 978-80-7598-761-7)

Dle výzkumu zažilo fyzické či sexuální násilí ze strany partnera v průběhu života 21 % českých žen. V České republice je však malé povědomí jak o problematice domácího a genderově podmíněného násilí. (<https://www.beztrestu.cz/tvrda-data>)

Znásilnění je problémem, který má politické, kulturní, sociální a ekonomické dopady. Odhad ekonomických dopadů jenom domácího násilí ve zvoleném roce 2012 byl téměř 14,5 miliardy Kč. Největší podíl na těchto nákladech představuje ztráta produktu v důsledku pracovní neschopnosti kvůli zranění způsobenému při incidentu domácího násilí ve výši více než 8 miliard Kč. Tyto náklady pak nese celá společnost. (Všetičková, S., Zdeněk, M., Molnár, P. Analýza ekonomických dopadů domácího násilí (2017).)

Sexuálně motivované trestné činy jsou často akty moci, nikoli sexu. Nejzřetelněji je to vidět na válečném znásilnění a znásilnění ve vězení. Např. válečné znásilnění je typ sexuálního drancování, k němuž dochází po válce a které se obvykle vyznačuje tím, že vojáci vítězné armády znásilňují ženy ve městech, která právě obsadili. (Boundless. "Sexual Violence." Sociology – Cochise College Boundless, 08 Aug. 2016. Retrieved 27 Feb. 2017 from <https://www.boundless.com/users/493555/textbooks/sociology-cochise-college/gender-stratification-and-inequality-11/gender-based-violence-90/sexual-violence-517-10351/>). Kvantita těchto zločinů tedy není důsledek „psychického onemocnění“, ale její příčiny lze nalézt ve společenských vztazích.

Kromě četnosti znásilnění bojuje současná česká společnost s vysokým počtem nenahlášených případů. K nenahlášení může dojít z několika důvodů: vztah k pachateli,

problémy se získáváním důkazů, sekundární viktimizací v průběhu řízení, strach ze stigmatizace. (<https://stopznasilneni.ecn.cz/cz/znasilneni/statistiky>). Nedílnou součástí má na dnešní podobě fenoménu také **stigmatizace a reprodukce mýtů**.

Vývoj řešení problematiky byl poměrně pomalý a od 90. let 20. stol. více méně neměnný. Změna přišla v roce 2010, kdy byl v trestním zákoníku představen koncept sexuálního zneužívání („*Násilná sexuální kriminalita v ČR se zaměřením na její aktuální formy, na zvyšování účinnosti odhalování a postihu jejich pachatelů a na možnosti ochrany společnosti před sexuálně motivovaným násilím*“, doba řešení 2012 - 2015, je podpořen z prostředků Programu bezpečnostního výzkumu ČR v letech 2010-2015 (č. VG20122014084, poskytovatelem je Ministerstvo vnitra ČR). Společnost se k problematice stavěla spíše skepticky, v médiích bylo znásilnění ukazováno minimálně a často v souvislosti s cizinci nebo případy ze zahraničí. Podle výzkumů i často Češi podléhali typickým mýtům o znásilnění např. „může si za to sama“, „znásilnění se děje v noci na ulici“, „pachatel je neznámý člověk“. (<https://www.rovnesance.cz/prilohy/istanbul/pruzkum-znasilneni-podrobne.pdf>)

Až v posledních letech se kvůli četným společenským medializovaným kauzám (nejznámější kauza Feri) do aktivní veřejné diskuse, která se, zdá se, každou další kauzou posouvá od stereotypů k realitě.

Reprodukcí mýtů a stereotypů, které umožňují sexuální objektivizaci žen napomáhá koncept tzv. „rape culture“, což je prostředí, v němž je znásilnění rozšířené a normalizované kvůli společenským postojům k genderu a sexualitě.

Mezi chování běžně spojovaná s kulturou znásilnění patří obviňování obětí, slut shaming, sexuální objektivizace, zlehčování znásilnění, popírání rozšířeného znásilnění. Na vině znásilnění je tedy společnost, které sexuální násilí dovoluje. (<http://sociologyindex.com/sociology-of-rape.htm>)

## VÝSLEDEK

V rámci boje proti znásilnění je potřeba dosáhnout:

- 1) zmapování, získání jasných dat o aktuální situaci
- 2) vytvořit systém přímé podpory oběti

- 3) zpracovat odborné materiály, které mohou být součástí veřejné debaty
- 4) mít jasný postoj institucí
- 5) zefektivnit systémové mechanismy trestního řízení
- 6) objasnit mýty ve veřejné diskusi
- 7) vytvořit systém prevence znásilnění na různých geografických úrovních
- 8) věnovat se nerovnosti pohlaví a nevytvářet tak strukturální příležitosti stát se obětí
- 9) silné instituce a důvěra v ně

Velkou výzvou pro dnešní společnost je reakce na kauzy, které se v ní objevují. Přicházíme do stádia odkrývání starých, nových, latentních i aktivních problémů. Silné postavení formálních aktérů přispěje k unifikaci společnosti a ve výsledku k její akceschopnosti.

Plánovaný výsledek je snížení četnosti znásilnění v České republice • U plánovaného výsledku se projevuje vzorec chování, kdy mají na společnost velký vliv kauzy, které se často objevují v médiích a vzbudí tak veřejnou diskusi, kdy se k části společnosti dostanou nové informace o problematice. Povědomí o problematice a zájem na jejím řešení je tedy vzestupný • Aktéři si jsou v rámci systému vědomi dopadu znásilnění. Část populace však není dostatečně informovaná a podléhá mýtům. Interakce mezi aktéry situaci aktivně neřeší, často jí i přispívá. • Na státní a mezinárodní úrovni si jsou aktéři vědomi důležitosti situací. Nesouhlas panuje ohledně politických a právních otázek znásilnění. Jedinci a komunity mají široké spektrum reakcí na problematiku – od aktivního po pasivní přístup. • Problematika je celosystémově vnímána jako nárazová s širokým spektrem přístupu od aktivního po pasivní. • Systém se zdá být poměrně odolný, ale postupem času se otevírá změně a adaptabilitě. Aktuálním problémem je především unifikace reakce na šokující celospolečenské kauzy, veřejná diskuse se odehrává především na mediálním poli, kde je častá fragmentace společnosti, která podporuje neochotu problematiku řešit.

## **ZDROJE PRO ZMĚNU**

V současné době jsou jako zdroje změny využívána data o problematice, odborné vědomosti o intervencích, neziskové organizace, které ovlivňují veřejnou diskusi. • Peněžité zdroje jsou potřeba pro změnu na systémové úrovni – na kampaně, vzdělání např. soudců, policie, propojení krizových center apod.- tedy peněžité zdroje na infrastrukturu • Jako trend se může

označit stoupající zájem o problematiku na institucionální úrovni s přívalem zájmu od obyvatel ČR, dochází k investicím do výzkumu a kampaní• Systémová změna je však možná především kvůli zvyšujícím se zájmu obyvatel a nátlaku institucí, ačkoliv nátlak některých institucí je poměrně stabilní, obyvatelstvo si zachovává aktivní přístup především v době, kdy je téma masově mediálně zpracováno• Zájem obyvatel je poměrně udržitelný výstup/vstup-reprodukuje díky kampaním a zvětšuje se jejich objem- tedy snižují se náklady na každou další cílovou osobu.

## **Aktéři**

### **Normotvůrci**

V České republice funguje zastupitelská parlamentní demokracie. Mezi charakteristiky, které mají vliv na řešení celospolečenských problémů, můžeme zařadit nízkou akceschopnost, možnou změnu politického vedení každých 5 let a program přizpůsobený cílové volební skupině. Role „udávání směru“- stanovení hodnot, průměrně odolná vůči změně.

Vláda má přitom v řešení vysokého počtu znásilněných klíčovou úlohu. Již několik let se v české veřejné diskusi debatuje na téma redefinice činu znásilnění. Od počátku 90. let 20.stol. (tedy od nastolení demokratické republiky) se definice a přístup k řešení příliš nezměnil. Tutu skutečnost vnímají odborníci jako zásadní pro případný posun v řešení vysoké kriminality. Stávající definici totiž vnímají jako nedostatečnou. Znásilněním se totiž rozumí čin, kdy pachatel donutí oběť násilím nebo pohrůzkou násilí/jiné těžké újmy k pohlavnímu styku. Znásilněním se také rozumí zneužití bezbrannosti oběti. Tato definice však nezahrnuje všechna znásilnění – znásilnění se často odehrávají mezi lidmi, kteří znají. Může tak jít o rodinného příslušníka, partnera, manžela, kolegu z práce/školy či nadřízeného. Znásilnění se tedy odehrávají v situacích, kdy je obtížné říct ne či se není použito násilí ale psychický nátlak. Změnou definice je tak vyslán signál společnosti o novém přístupu, který nebere znásilnění na lehkou váhu a donutí společnost určitě chování přehodnotit. Očekávání dle dat z ostatních států, které redefinici již přijaly, jsou taková, že kvůli nové definici dojde k nárustu nahlášených znásilnění a v dlouhodobém horizontu ke snížení kriminality. Veřejná a politická debata v této otázce je skeptická k uvedení souhlasu do praxe a ovlivnění justičního řízení (konsent.cz, 2021). V současnosti je v médiích diskutována ratifikace Istanbulské dohody, názory na její ratifikaci jsou odlišné, chybí tedy unifikace názoru na řešení sexuálního násilí.

## **Justice a infrastruktura**

Postoj a chování: Důležitá role při řešení znásilnění v trestním řízení, charakterizované rozdrobeností, nejasností ohledně aplikace hodnot, legitimní role, odolný aktér vůči změně, role aplikování práva a nalézání spravedlnosti, role aplikace hodnot

Rizika: Tresty s nízkou sazbou než v zahraničí, rozsudky často končí nepodmíněným trestem („Každý druhý pachatel znásilnění je v ČR potrestán podmíněným trestem. [Zdroj: jaktrestame.cz](http://jaktrestame.cz)“), potřeba vzdělání soudců, policie a dalších orgánů činných v trestním řízení (empatie, správně provedený výslech s obětí- např. pokládání nevhodných otázek na předchozí partnery).

Návrh na změnu v infrastruktuře: **tzv. Help points:**

tj. snadno přístupných Intervenční centra, kde je pro oběť dostupná veškerá akutní pomoc, ale bylo umožněno i orgánům činným v trestním řízení co nejrychleji a efektivně začít s vyšetřováním příslušné trestné činnosti.

## **Vzdělávací instituce**

Role vzdělání ve společnosti, dělí se o roli společně s rodinou, cíl vývoj jedince, role učení o hodnotách.

Možnosti změny: Primární prevence – Výuka dovedností pro prevenci sexuálního násilí, výuka zdravého a bezpečného navazování vztahů a dovedností v oblasti intimních vztahů pro dospívající, podpora zdravého vztahu k sexualitě, učit jak jednat při zneužívání, vytváření prostoru důvěry, otvírání témat ohledně sexuality, v rámci těchto institucí se v adolescentním věku často muži sociálně socializují a vytváří se tak mužská identita, kde sexualita hraje roli.

**Komunity**- role neformální aplikace hodnot a jejich neformální redefinice, možnost tlaku na formální instituce, relativně adaptibilní na změny

Rodina – výchova dětí, předání hodnot a vzorců chování, vytváření prostředí důvěry/nedůvěry, možnost změny: ovlivnění mediálního násilného a sexuálního obsahu, který je sledovaný dětmi.

Pracovní prostředí, jiná neformální a formální společenská (např. kostely, restaurace, volnočasové aktivity atd.) prostředí – neformální aplikace a re/definice hodnot, sociální kontrola chování, reprodukce jedinci blízké společnosti a jeho roli v ní

Neziskové organizaci a iniciativy – v současné době silná role, jejich úspěch záleží na podpoře ostatních aktérů, charakterizovatelné aktivním přístupem, dostávají se často do interakce s formálními institucemi/aktéry – efekt na veřejnou debatu, mobilizaci komunit. Především viditelnost kauz má v České republice velký vliv na řešení znásilnění ve společnosti – zapojuje jedince a komunity, a vytváří tak interakci s formálními aktéry.

## **Média**

Odolná pozice, hybatel veřejné diskuse a vytváření společenského diskurzu ohledně znásilnění, nelegitimní role, cíl aktéra nemusí být řešit situaci ale jiný úmysl/zisk, ve vztahu jak s komunitami, jedinci, tak formálními aktéry, jedná se o místo komunikace ohledně problematiky a přenosu informací, možná fragmentace společnosti, velký potenciál k oslovení a zapojení jedinců do komunit

Pozitivní změnu v četnosti znásilnění je možné dosáhnout hned na několika úrovních:

**JEDINEC** – aktivní přístup, vzdělávat se o tématu, vzít zodpovědnost za svůj názor a nepodléhat mýtům, postavit se za sociální normy, které nepodporují normalizaci sexuálního nátlaku, naučit se v situaci jednat a nepodléhat efektu přihlížejícího. Přihlížející je osoba, která je přítomna, když se událost odehrává, ale není do ní přímo zapojena. Přihlížející mohou být přítomni sexuálnímu napadení nebo zneužití – nebo mohou být svědky okolností, které k těmto trestným činům vedou. Jak již bylo řečeno, znásilnění se výrazně více odehrává v případech, kdy je pachatel oběti známý. Vzhledem k těmto okolnostem je důležité si uvědomit, jakou roli mohou při prevenci trestných činů, jako je sexuální napadení, sehrát přihlížející např. odvedením pozornosti pachatele či zasáhnutím do situace. (<https://www.rainn.org/articles/practicing-active-bystander-intervention>)

Jedinec a komunita – Tento vztah lze charakterizovat kolektivní odpovědností. Jedinec převezme odpovědnost za své chování a sociální kontrolou za chování ostatních. Na těchto úrovních jsou hlavním problémem mýty a předsudky. Cílem tohoto vztahu je vytvořit prostředí, ve kterém se mohou oběti otevřít.

**KOMUNITA** – nepodporovat normy normalizující sexuální násilí, nepodporovat sexuální objektivizaci žen, otevřít témata v na úrovni komunity – přátel, rodiny atd., vzdělat se o pomoci



obětí, redefinovat maskulinitu pro muže, sociální kontrola „mojí skupiny“ např. v barech, školách, práci, volnočasových aktivitách, stabilní socializace jedince

**REGION** – prevence sexuálního násilí – školní programy, dostatečné osvětlení na ulicích, podpora prevence v barech, firmách a ostatních institucích, krizová centra a jejich dostupnost, vytvoření bezpečného prostředí – regionální rizika, rodiny, které řeší konflikty bez násilí, komunity nepřijímající sexuální objektivizaci žen- např. nevhodné chování k servírce v restauraci, komentování těla na pracovišti, sexualizace žen v médiích, které sledují děti apod., silné komunity a lokální instituce, podpora institucí v krizových situacích- vysoká důvěra v instituce

**STÁT** – legislativa – redefinice, legislativa – průběh řízení, alokace zdrojů na řešení, sledování situace, hodnotový postoj, ekonomická podpora, řešení nerovnosti pohlaví, podpora možností žen zastávat důležité pozice ve společnosti, vytvoření bezpečného prostředí – národní rizika, silné právo a vhodné normy, řešení snížení kriminality,

**MEZINÁRODNÍ ÚROVEŇ** – rámec chování do budoucna např. úmluvy, hodnotový postoj, alokace zdrojů na řešení problematiky, navazování mezinárodních spojení, pomoc státům, které nejsou schopné situaci řešit, vytváření bezpečného prostředí – mezinárodní rizika, řešení genderové nerovnosti (chudoba, příležitosti), silné právo a vhodné normy, řešení snížení kriminality

(<https://www.cdc.gov/violenceprevention/sexualviolence/prevention.html>)

## **VZTAHY**

Vztahy mezi aktéry jsou hierarchické u formálních institucí (vláda/justice- ostatní orgány v řízení/vzdělávací instituce/veřejnoprávní média). Existuje mezi nimi spolupráce, často založená na smlouvě. Občané – komunity a jedinci jim jsou podřízeni nebo na ně právně a ekonomicky vázány. Soukromá média stojí mimo a do jejich pozice je poměrně ambivalentní povahy- v kulturním aspektu jsou formálním institucím nadřazeny, v právním podřazeny • Vztahy mezi formálními institucemi jsou silné a založené na spolupráci. Nejsou dostatečně propojené a efektivní.

## **PRAVIDLA**

Znásilnění je ve společnosti ovlivněno formálními i neformálními zákony. Legislativa je vymáhána právními prostředky. Neformální pravidla sociální kontrolou. Formální pravidla jsou vynuována pomalu, což má efekt na nízkou hlášenost trestního činu. Zda jsou formální pravidla vynuována spravedlivě je ve společnosti kontroverzní. Akteři uvnitř systému jsou schopni měnit pravidla – např. nátlakem na autority- změna však není rychlá a vždy efektivní.

### **Závěr**

Znásilnění je závažným trestným činem, který je v současnosti stigmatizován. Tato stigmatizace. Efekt této stigmatizace je, že trestný čin není často hlášen, nahlášeno je cca. 600 případů z 12 000 ročně. Identifikovala jsem několik aktérů v systému – Normotvůrce, média, justici a infrastrukturu, vzdělávací instituce, komunity. Na makrosociální úrovni je potřeba redefinice legislativy, silné instituce a změny v infrastruktuře. Na mikro sociální úrovni je důležitá prevence a boření mýtů/stereotypů.